

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

YAŞAR AYDIN oğlu İBRAHİMOV

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ HAL KATEQORİYASI VƏ ONUN
YAPON DİLİNDƏ İFADƏ VASİTƏSİ

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: **Həbib Məmməd oğlu Zərbəliyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Mayıl Binnət oğlu Əsgərov**
filologiya üzrə elmlər doktoru
Ülviyyə Davud qızı Hacıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: **Bakı Slavyan Universiteti Ümumi dilçilik kafedrası**

Müdafiə “ ___ ” _____ 2018-ci il tarixdə saat ___ -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ___ ” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

S.Y.Məmmədova

GİRİŞ

Tədqiqat işinin aktuallığı. Dilçilik elmi bugünkü səviyyəyə çatana qədər uzun inkişaf yolu keçmiş və bu yolda müəyyən uğurlara nail olsa da, linqvistik müstəvidə nəzəri və praktik istiqamətlərdə əldə olunan uğurlarla qənaətlənməmişdir. Tədqiqat obyektinin daha dərinədən öyrənilməsi üçün dilçilikdə yeni-yeni metod və üsullar axtarılmışdır. Humanitar elmlərin indiki inkişaf mərhələsinin əsas xüsusiyyəti linqvistik, ritorika, psixologiya, sosiologiya və s. elm sahələrinin nailiyyətlərinin ümumi kommunikasiya nəzəriyyəsinin yaradılması yolunda birləşdirilməsidir. Dilin cəmiyyət və mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqələri müasir tədqiqat işlərinin ana xəttini təşkil edir. Dil interaktiv proseslərdə əlaqələndirici kimi çıxış etdiyinə görə, onun tədqiqinə yeni yanaşma zərurəti ortaya çıxır. Dilin diskurs, yəni sosiomədəni kontekstdə tədqiq edilməsinə tədqiqatçı marağının artması son onilliklərin səciyyəvi cəhəti kimi meydana çıxmışdır. Bu cəhət linqvistik araşdırmalarda “antropoloji dönüş” adlandırılır.

Dil haqqında nəzəri biliklərin inkişaf perspektivləri və prioritet sahələrin müəyyən edilməsi, dil faktlarının struktur və sistem xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, dil daşıyıcısının linqvistik tədqiqatların mərkəzinə gətirilməsi (antroposentrik), dil-danışıq dixotomiyasının qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılması, informasiyanın kodlaşdırılması, dekodlaşdırılması və ötürülməsi kimi məsələlər nəinki öz aktuallığını itirmir, əksinə, yeni nəzəri biliklərin işığında öz tədqiqini gözləyir.

Dil daşıyıcıları arasında ünsiyyətin qurulması və reallaşmasında vacib qrammatik kateqoriyalardan biri dildə hal münasibətlərinin ifadəsidir. Müxtəlif sistemli dillərdə hal münasibətlərinin müqayisəli şəkildə araşdırılması konfrontativ dilçiliyin inkişafına töhfə verməklə

yanaşı, nitq və yazının səlis və düzgün qurulmasında, ünsiyyət prosesində informasiya mübadiləsində vacib dildaxili amil kimi çıxış edir. Kommunikativ vahid olan cümlədə sözlər arasında sintaktik münasibətlərin yaradılmasında, fikrin dəqiq ifadə olunmasında, informasiyanın itkisiz çatdırılmasında hal münasibətləri mühüm əhəmiyyətə malikdir.

“Hal” sözün cümlə daxilində digər sözlərə münasibətdə tutduğu mövqedir. Sintaqmatik oxda hal münasibətləri, yəni sözün cümlədə tutduğu mövqe hallar vasitəsilə ifadə olunur və nəticədə məntiqi və qrammatik cəhətdən dolğun informasiya daşıyan cümlələr yaranır. Hal münasibətləri gerçəkliklə bağlı olduğundan universal kateqoriya hesab edilsə də, ayrı-ayrı dillərdə fərqli ifadə vasitələri ilə reallaşır. Məsələn, bir sıra dillərdə hal münasibətlərinin ifadəsi üçün konkret göstəricilər (qramemlər) olduğu halda, bəzilərinə belə morfoloji göstəricilər mövcud deyildir. Hal münasibətlərinin ifadəsi üçün xüsusi qrammatik kateqoriyalar olmayan dillərdə artıq o, morfoloji deyil, sintaktik kateqoriya keyfiyyəti kəsb edir və dildə müxtəlif vasitələrlə, məsələn, söz sırası, qoşmalar və s. vasitələrlə ifadə olunur.

Hal münasibətlərinin konkret göstəriciləri olmayan dillərdə, o cümlədən yapon dilində araşdırılması müəyyən çətinliklər törədir. Hal kateqoriyasının konkret qrammemləri olmadığından belə dillərdə cümlədə sözlər arasında əlaqə və münasibətlərin ifadə vasitələrinin tədqiqində əsas meyar kimi mənaya istinad edilir. Bu baxımdan müxtəlif sistemli Azərbaycan və yapon dillərində hal kateqoriyasının müqayisəli aspektdən öyrənilməsi tipoloji tədqiqatlar üçün xüsusi dəyər kəsb edir. Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının xüsusi qrammemlərinin olması, yapon dilində isə cümlə strukturunda hal münasibətlərinin sintaktik, əsasən söz sırası vasitəsilə ifadə olunması tədqiqatçıları fərqli istiqamətlərdə hərəkət etməyə məcbur edir: Azərbaycan dilində

formadan mənaya, yapon dilində isə mənadan formaya istiqamətində hərəkət etmək zərurəti meydana çıxır. Hal münasibətlərinin Azərbaycan və yapon dillərinin materialları əsasında müqayisəli aspektdə öyrənilməsi işin elmi aktuallığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Dilçiliyin inkişafının indiki mərhələsi dilin semantik tərəfinə elmi marağın güclənməsilə səciyyələndir. Linqvistik araşdırmalarda dilin ümumi və universal qanunauyğunluqları əks olunan semantika və sintaksis məsələləri xüsusi önəm kəsb edir. Dil iyerarxik sistem kimi qrammatik kateqoriyaları və kateqorial mənaların reallaşmasını özündə ehtiva edirsə, onda nəzəri qrammatika morfoloji sistemin dilin sintaktik sisteminə “təhfəsi”nin öyrənilməsi aktuallığını özündə əks etdirir. Hal kateqoriyasının cümlə strukturunda öyrənilməsinin aktuallığını onunla izah etmək olar ki, leksik mənaya əsaslanan kateqorial semantika dilin sintaktik təşkilinin dərinədən dərk edilməsinə zəmin yaradan sintaqmatik əlaqələrin parametrlərilə müəyyən edilir. E. Benvenistin qeyd etdiyi kimi, “dil məhz cümlələrdə reallaşan danışmada formalaşır və tərtibləndir”¹. Başqa sözlə desək, məhz hal kateqoriyası vasitəsilə ifadə edilən münasibətlər semantik-sintaktik səviyyədə kateqorial baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dilinə xas olan hal münasibətlərinin fərqli sistemlə malik yapon dilində ifadə yolları və üsulları, həmin münasibətlərin ifadəsi, istifadə olunan sintaktik konstruksiyalar, mikrostruktur, onların cümlənin struktur sxemində təzahür formaları və s. Azərbaycan dilçiliyində xüsusi tədqiqat predmeti olmamışdır.

Hal münasibətlərinin ifadə vasitələrini yapon dilçiliyində də

¹ Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа. В кн.: Общая лингвистика, Под ред. Ю.С. Степанова. М., 1974, 140с.

dərindən öyrənilmiş problemlər sırasına aid etmək olmaz. Belə problemlərə hal göstəricilərinin say tərkibini, həmin göstəricilərlə digər köməkçi sözlər arasında sərhədlərin dəqiq müəyyən edilməməsini də daxil etmək olar. Problemin real mənzərəsi yapon dilində hal kateqoriyasının statusunun müəyyən edilməsini, habelə məna aspektindən çıxış edərək hal münasibətlərinin ifadə vasitələrinin üzə çıxarılmasını zəruri edir. Yapon dilində hal kateqoriyasının ümumi mənzərəsini yaratmaq istiqamətində aparılan tədqiqatın uğuru onun Azərbaycan dili ilə müqayisə nəticəsində ortaya çıxan oxşar və fərqli cəhətlərə görə müəyyən edilməsindən çox asılı olmuşdur.

Tədqiqatın obyektı. Müxtəlif sistemli Azərbaycan və yapon dillərində sintaqmatik planda cümlə daxilindəki sözlər arasındakı münasibətlərin ifadə olunduğu hal kateqoriyasıdır.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan və yapon dilində hal kateqoriyasının müqayisəli təhlilindən əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodları və materialları. Tədqiqat işində obyektı forma və məzmun vəhdətində nəzərdə tutan dil vahidlərinin təsviri və kontekstual təhlili metodlarından geniş istifadə edilmişdir. Hal formalarının –kateqorial hal mənasının real daşıyıcılarının funksional əhəmiyyətini müəyyən etmək məqsədilə semantik-sintaktik mövqe təhlil metodundan, hal formalarının distributiv xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün komponent və transformasiya təhlil üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində dillər arasında oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmağa imkan verən müqayisəli- tutuşdurma metoduna, dil *materialı* kimi müqayisə olunan dillərdən seçilmiş söz və söz birləşmələrinə, bədii ədəbiyyat nümunələrinə müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Yapon dilinin Azərbaycandilli auditori-

yada tədrisi respublikamızın müstəqillik qazandığı illərdən başlayır. Yapon və Azərbaycan dillərinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə dair tədqiqat işləri yox dərəcəsinədir. İstər yapon, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində bu dillərin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinə həsr olunmuş fragmentar xarakterli bəzi nümunələri nəzərə almasaq, hal münasibətlərinin ifadə vasitələri geniş planda müqayisəli şəkildə öyrənilməmiş, sözügedən problem qarşılaşdırılan dillərin nəzəri mənbələrinin təhlili əsasında tədqiq edilməmişdir. Azərbaycan dilində hal kateqoriyası və onun yapon dilində ifadə vasitəsinin sistemli cəhətdə monoqrafik planda öyrənilməsi işin elmi yeniliyi kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Hal münasibətlərinin ifadə olunduğu qrammatik hal kateqoriyası dildə cümlə sxemlərinin yaradılmasında və onların semantikasının ifadəsində iştirak edən relyasiya sisteminin əsas həlqəsi kimi çıxış edir. Tədqiqat müxtəlif sistemli dillərdə dilin kommunikativ funksiyasının realizəsində morfoloji və sintaktik kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqələri baxımından nəzəri biliklərimizin zənginləşməsinə yardım edə bilər.

Yapon dilində elə qoşmalar vardır ki, məna və funksiyalarının çoxluğu onların öyrənilməsi, mənimsənilməsi və xarici dil kimi tədrisi linqvo-didaktik baxımdan çətinliklər törədir. Məsələn, に (ni) yönlük hal qoşması bir neçə məna və funksiya (yerlik, birgəlik, yönlük, çıxışlıq) ifadə etdiyinə görə onların öyrənilməsi bir sıra çətinliklər törədir. Bu cür hallara digər hal qoşmalarının məna və funksiyalarında da rastlaşmaq olar. Dissertasiyanın nəticələri sözügedən problemin linqvo-didaktik və metodik həlli istiqamətində nəzəri araşdırmalar üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticələr yapon və Azərbaycan dillərinin qarşılıqlı əlaqələri baxımından nəzəri müddəaların zənginləş-

məsinə də xidmət edəcəkdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas müddələ-rindən hal kateqoriyası ilə bərlə elmi-tədqiqatlarda istifadə etmək olar. *Praktik* baxımdan problemin işlənilib hazırlanması xarici dillərin tədrisi məsələlərinin səmərəli həllinə və danışığın avtomatik tanınmasına müsbət təsir göstərə bilər. Bundan başqa, tədqiqat işi hal kateqoriyasına və onun hər iki dildə ifadə vasitələrinə dair nəzəri biliklərin artmasına, eləcə də yapon dilinin Azərbaycan auditoriyasında tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edə bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan dilində hal kateqoriyası çərçivəsində sözlər arasındakı əlaqə və münasibətlərin yapon dilində ifadə vasitələrinin üzə çıxarıl-ması, ifadə vasitələrinin tərkibinin müəyyənləşdirilməsi, onların morfoloji və struktur-semantik aspektlərinin aydınlaşdırılması, hal münasibətlərinin ifadəsində qarşılaşdırılan dillər üçün oxşar və fərqli xüsusiyyətlərin üzə çıxarılmasıdır. Dilin kommunikativ funksiyasının içərisində sintaqmatik planda sözlərarası əlaqələrin yaranmasında qoşmaların, xüsusilə yapon dilində sadə və mürəkkəb qoşmaların xüsusi çəkisi vardır. Yapon dilində hal münasibətlərinin ifadəsində qoşmaların semantik və funksional yükünün Azərbaycan dilinin müvafiq vasitələri ilə müqayisəsi, ortaq və fərqli əlamətlərin üzə çıxarılaraq ümumiləşdirilməsi də tədqiqat işinin məqsədi kimi şərh edilə bilər.

Sözü gedən məqsədlərə çatmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı **vəzifələr** yerinə yetirilmişdir:

- ümumi dilçilikdə, eləcə də Azərbaycan və yapon dilçiliyində hal münasibətlərinin ifadə vasitələrinin öyrənilməsi vəziyyətinin icmalını vermək;

- yapon dilində hal kateqoriyasının ifadə vasitələrinin inventarını müəyyən etmək;

- yapon dilində sintaqmatik planda hal münasibətlərinin qurulmasında qoşmaların rolunu müəyyən etmək;

- Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının ifadə vasitələrinin təsvirini vermək;

- müqayisə olunan dillərdə hal kateqoriyasının ifadəsində ümumi və fərqli cəhətlərin linqvistik təsvirini vermək;

- sintaktik konstruksiyaların təşkilində hal kateqoriyasının (söz formaları) konstitutiv rolunu aşkar etmək;

- sintaktik konstruksiyaların semantikasının və formal-sintaktik təşkilində hal kateqoriyasının və onun reallaşmasının – hal formalarının rolunu müəyyən etmək.

Linqvistik ədəbiyyatın araşdırılması yapon və Azərbaycan dillərində hal kateqoriyası və onun ifadə vasitələrinin müqayisəli aspektdə lazımı səviyyədə öyrənilmədiyini göstərir. Hər iki dilçilikdə bu problem qismən araşdırılsa da, iki dilin materialı əsasında sistemli tədqiqat obyektı olmamışdır.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar:

-sintaktik semantikanın funksional səviyyəsi dilin qrammatik quruluşunun spesifikliyini üzə çıxaran söz formaları, köməkçi sözlər və digər vasitələrlə reallaşan fundamental morfoloji kateqoriyalara əsaslanır. Hal kateqoriyası cümlənin formal- sintaktik təşkilini, cümlə strukturunun konkret semantikasını şərtləndirən əsas kateqoriyalardandır;

- funksional yanaşma baxımından hal kateqoriyası dilin morfoloji və sintaktik, qismən də leksik səviyyələri ilə əlaqəli olan mürəkkəb strukturu kimi şərh edilməlidir;

- hal münasibətlərinin tədqiqi Azərbaycan dilində formadan mənaya, yapon dilində isə mənadan formaya doğru aparılaraq dil vasitələrinin semantika və funksiyaları əsasında şərh edilməlidir;

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmiş və həmin kafedranın iclaslarında müzakirə edilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları iddiaçının dövrü elmi nəşrlərdə çap etdirdiyi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzu seçimi, onun aktuallığı və elmi əhəmiyyəti əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən olunmuş, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, eyni zamanda elmi yeniliyi və aprobasiyası verilmişdir.

Dissertasiyanın **“Hal münasibətlərinin tədqiqinin elmi-nəzəri məsələləri”** adlanan birinci fəslində hal anlayışı və onun mahiyyəti haqqında müxtəlif alimlərin, o cümlədən Azərbaycan, rus, yapon və s. dilçilərin fikir və rəyləri tədqiq edilmiş, hal münasibətlərinin reallaşmasında əsas prinsip və qaydalar tədqiq olunmuşdur. Müasir dilçilikdə hala və hallanmaya verilən təriflərin məzmunu bir-birindən müəyyən qədər fərqlənsə də, mahiyyət etibarilə çox dəyişikliyə məruz qalmamışdır.

Müasir dilçiliyin nümayəndələri də hal münasibətləri, hal və hallanmaya özünəməxsus şəkildə izah vermişlər. Hal kateqoriyası haqqında deyilən fikir və verilən təriflərin ən maraqlılarından biri M.Hüseynzadəyə məxsusdur. O, cümlədə ismin hansı sintaktik əlaqə-

lərinin daha vacib olduğunu açıqlayaraq yazır: “Hər bir nitq hissəsi cümlə daxilində müəyyən vəzifə daşdığı kimi, isimlər də cümlədə müxtəlif vəzifələr daşır. Bu müxtəlif vəzifələri daşımaq üçün isimlər, hər şeydən əvvəl, xəbərlərlə, xüsusən feili xəbərlərlə sintaktik əlaqə yaratmalıdır; yəni xəbər olan feilin və feildən əmələ gələn başqa sözlərin tələbinə görə isimlər öz şəkillərini dəyişməli olur. Məsələn: *baxıram* feilinin tələb etdiyi *nəyə? kitab* isminin bir şəkildə (*kitaba* şəklində), *görürəm* feili isə başqa bir şəkildə (*kitabı* şəklində) işlənməsini tələb edir.”¹

Müasir yapon dilçi alimi Y.Nitta “Halın ifadə formaları” məqaləsində hal haqqında fikirlərini ümumiləşdirərək hala maraqlı doğuran bir tərif verir: “Hal və hallanma xəbərin ifadə etdiyi hərəkət və halın reallaşması üçün lazımı və vacib bir iştirakçı kimi funksiyaya malik olan isim və isimləşmiş sözlərin, eləcə də xəbər tərəfindən yaradılan həmin ümumi əlaqə və münasibət formalarına tabe olan isim və isimləşmiş sözlərin xəbərə qarşı mənə əlaqələrinin formal növləridir”². Bu tərifi digər əksər (M.Hüseynzadənin tərifi istisna olmaqla) təriflərdən fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, burada cümlə daxilində ismin və isimləşmiş sözlərin digər sözlərlə deyil, məhz xəbərlə yaratdığı əlaqələr nəticəsində yaranan formalardan bəhs olunur.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, hal və hallanma haqqında alimlərin söylədikləri fikir, verdikləri izahat və təriflər bir-birindən köklü şəkildə fərqlənmir. Bəzi alimlər şərh və təriflərini sadə və konkret şəkildə versələr də, digərləri hala daha tam və ətraflı tərif verməyə çalışmışlar. Belə ki, alimlərin bir hissəsi cümlədə ismin

¹ Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfolojiyə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s.

² Nitta Yoşio “Kaku no hyougen keijiki Nihonqo” Kouza nihonqo qaku 10 qaikikuqo to taişou 1, Meicşoin, 1982, 156 p.

digər sözlər arasındakı münasibətlərini, digər hissəsi cümlədə isim və isimləşmiş sözlərin xəbərlə münasibətlərini, bəzi alimlər isə cümlə və söz birləşməsi daxilində ismin digər üzvlərlə münasibətlərini önə çəkərək hal və hallanmaya, eləcə də hal kateqoriyasına maraqlı təriflər vermişlər. Lakin hala verilən bu və ya digər tərif və şərtləri müqayisə etdikdə bu alimlərin fikirlərini birləşdirən ümumi cəhəti asanlıqla görmək olur. Diqqət yetirsək, görürük ki, hər bir tərifin özəyini təşkil edən “ismin cümlə daxilində digər sözlərə münasibəti” ifadəsi alimləri birləşdirən fikirlərdəndir. Fikrimizcə, əvvəla, cümlə daxilində isimdən deyil, sintaktik vəzifə daşıyan isimdən söhbət gedə bilər. İkincisi, cümlə daxilində sintaktik vəzifə daşıyan ismin digər sözlərlə münasibətindən tək-cə hal münasibətləri deyil, həm də digər münasibətlər (bağlayıcının yaratdığı münasibətlər) də yaranır ki, bu mənada verilmiş təriflər özünü çox da doğrultmur. Yiyəlik halı nəzərə almasaq, Y.Nitta və M. Hüzeynzadənin verdiyi təriflər hal münasibətini daha düzgün əks etdirdiyini düşünürük. Fikrimizcə, cümlədə sintaktik vəzifə daşıyan isim və isimləşmiş sözlər əsasən xəbərin, eləcə də sintaktik vəzifə daşıyan feillərin (feildən əmələ gələn sözlərin) tələbindən müxtəlif qrammatik dəyişikliyə məruz qalır ki, bu da hal və hallanmanı ortaya çıxır.

Birinci fəsildə həm də müxtəlif sistemli dillərdə hal münasibətlərinin ifadə formalarına aydınlıq gətirilmiş və müəyyən edilmişdir ki, dünya dillərində hal münasibətləri dilin qrammatik quruluşundan asılı olaraq müxtəlif qrammatik vasitələrlə ifadə olunur. Bu qrammatik vasitələr dilin tipinə görə həm forma ilə, həm də formasız ortaya çıxma bilər. Tədqiqatda qrammatik mənanın ifadəsi üçün istifadə olunan suffiks, qoşma, suppletivlər, fleksiya, söz sırası, vurğu, izafət və s. kimi qrammatik vasitələrin konkret olaraq hansı dillərdə ortaya çıxması da

araşdırılmış və ümumiləşdirilmişdir.

1. Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində bütün adlar, yəni substantivləşmiş bütün sözlər və məsdərlər hallanır. Türk dilləri hal kateqoriyasının mövcud olduğu dillərdəndir. Bu dillərdə hal münasibətləri təkcə morfoloji yolla (şəkilçilərlə) deyil, həm də qoşmalarla ifadə olunur. Bu, türk dillərinə xas olan əsas xüsusiyyətlərdən biridir.

2. İngilis dili üzrə araşdırma bizə belə bir nəticə çıxarmaya imkan verir ki, bu dildə hal münasibətlərini ifadə etmək üçün bir neçə qrammatik vasitədən istifadə olunur. Bunlar səkilçilər, sözlənləri və suppletivlərdir.

3. Alman dillində hal kateqoriyası ingilis dilinə nisbətən daha mükəmməl bir formadadır. Alman dilində halların sayı ingilis dilinə nisbətən daha çoxdur. İsimlər hallanan zaman təkcə şəkilçilər deyil, artikllər də dəyişir. Bu dildə halların ifadə vasitəsi kimi sözlənləri də xüsusi rol oynayır. Düşünürük ki, üç köməkçi sözlün – artikl, şəkilçi və sözlənlərin birgə işlənərək hal münasibəti yaratması alman dilinin özünəməxsus xüsusiyyəti sayıla bilər.

4. Rus dilində hal münasibətləri qrammatik kateqoriya kimi formalaşmışdır. Burada hal münasibətlərini ifadə etmək üçün bir deyil, bir neçə qrammatik vasitədən – şəkilçi, sözlənü, vurgu, suppletiv, daxili fleksiya – istifadə olunur .

5. Ərəb dili digər dillərlə müqayisədə qrammatik quruluşunun mürəkkəbliyi ilə seçildiyinə görə, hallanma sistemi də çox mürəkkəbdir.¹ Ərəb yazısında qısa saitlər və tənvinlər yazılmadığına görə, hal əlamətləri çox vaxt yazıda öz ifadəsini tapmır. Ərəb dilində hal münasibətləri əsasən morfoloji-qrammatik yolla, yəni həm şəkilçilərin

¹ Məmmədov Ə.C. Ərəb dillinin qısa kursu. Bakı, 1988, 618 s.

artırılması ilə, həm də artikllərlə ifadə olunur. Rus, alman, türk və s. dil kimi, ərəb dili də hal kateqoriyası olan dillərə aid edilir.

6. Fransız dili, ingilis və alman dilləri kimi flektiv dillərə aid edilsə də, burada hal kateqoriyasının ifadəsində isim morfoloji dəyişməyə məruz qalmır. Fransız dilində hal münasibətləri artikl və sözlərlə vasitəsi ilə reallaşır.

7. Hal kateqoriyası olmayan dillərdən biri də fars dilidir. Fars dilində hal münasibətləri tək-cə morfoloji yolla (şəkilçi) deyil, əsas etibarilə sözlərlə, qoşma, eləcə də izafətlə verilə bilər. Fars dilində sözlərlə və qoşmalar Azərbaycan dilindəki hal şəkilçilərinin qarşılığı kimi işlənərək sözlər arasında əlaqələndirici rol oynayır.¹

8. Koreya dilində halların qrammatik mənalarını ifadə etmək üçün əsasən qoşmalardan istifadə olunur. Bu köməkçi sözlər tarixən leksik və qrammatik mənaya malik olan sözlər olmuş, zaman keçdikcə leksik mənalarını itirərək qoşmalar şəklində sabitləşmişdir.

Yapon dilinə gəldikdə isə o, morfoloji tipinə görə türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin də daxil olduğu iltisacı dillərə aid edilir. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində hal münasibətlərini ifadə etmək üçün qrammatik forma kimi şəkilçilərdən istifadə olunur. Yapon dilində isə vəziyyət başqa cürdür. Belə ki, yapon dili iltisacı dillərə aid edilsə də, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, hal mənalarını ifadə etmək üçün şəkilçilərdən deyil, yalnız köməkçi sözlərdən, yəni qoşmalardan istifadə olunur. Bu qoşmalar digər hal münasibəti qoşmalarından fərqlənir. Onların əsas vəzifəsi hal münasibətlərini ifadə etməkdən ibarətdir və onların sayı azdır. Bundan başqa, onlar forma cəhətdən də digərlərindən fərqlənir. Bu qoşmalar yapon dilçiliyində 格助詞

¹ Rüstəmov T.Z. Fars dili. Bakı: Günəş, 2004, 397 s.

(kakucōşi) – sadə hal qoşmaları, qalanları isə 複合格助詞 (fukuqoukakucōşi) – mürəkkəb hal qoşmaları adlandırılır¹. Mürəkkəb hal qoşmaları məhz əsas sadə hal qoşmaları vasitəsilə sözlərə qoşularaq hal münasibətləri yaradırlar. Mürəkkəb qoşmaları Azərbaycan dilindəki qoşmalarla müqayisə etməklə onların fərqli və oxşar cəhətlərini görmək olar. Məsələn, sadə hal qoşmalarına を(o) – təsirlik hal, に(ni) – yönlük hal, 4) と (to) – birgəlik hal, mürəkkəb hal qoşmalarına isə に対して(ni taishite) – *~yə qarşı*, にとって(ni totte) – *~yə qərə*, をめぐって(o mequtte) – *ətrafında* və s. misal göstərə bilərik.

Yapon dilində hal münasibətlərini ifadə edən qoşmaların say tərkibi, eləcə də hal kateqoriyasının olub-olmaması mübahisəli məsələlərdən biridir. Bu məsələ haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün yaponşünasların yapon dilində halların ifadə vasitələrini təsnif etmələri, onlar haqqında söylədikləri fikirlər təhlil edilmişdir.

Tədqiqatda həm yapon, həm rusiya, həm də avropa yaponşünaslarının apardığı tədqiqatlar və söylədikləri fikirlər təhlil edilmiş və ümumi nəticə çıxarılmışdır.

Yapon alimlərinin hal kateqoriyası, onun yapon dilində ifadə vasitələri, onların bölgü prinsipləri və təsnifatı haqqında dedikləri və söylədikləri fikirlər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir:

1. Yapon alimləri tərəfindən aparılan bölgü prinsipləri və təsnifata daxil olan qoşmaların məzmunu və say tərkibi bir-birindən xeyli dərəcədə fərqlənir.

2. Yapon alimlərinin əksəriyyəti yapon dilində hal kateqoriyasının olub-olmaması haqqında heç bir fikir söyləmir. Əksər alimlər hal münasibətlərini ifadə edən qrammatik vasitələri “koməkçi sözlər”

¹ İori İsaο, Takanaşi Şino, Nakanişi Kumiko nado, “Çuucokkyuu o oşieru hito no tameno Nihonqo bunpo handobukku”, Tokyo, Surienettovaku, 2002, 600p.

bəhsində tədqiq edirlər.

3. Yapon alimlərinin əksəriyyəti hal münasibətlərinin yaranma prinsiplərini araşdırarkən əsasən taigenlə (substantivləşmiş sözlər) xəbər arasındakı münasibətləri əsas götürərək təsnifat aparmışlar. Ona görə də, bu təsnifatlarda yiyəlik hal münasibətini ifadə edən *〇*(no) qoşmasına təsədüf edilmir.

Bəzi tədqiqatçılar yapon dilində hal kateqoriyasının olduğunu desələr də, digərləri hal kateqoriyasının adını çəkmədən sadəcə hal münasibətləri haqqında fikir söyləyirlər. Hal kateqoriyasını birbaşa inkar edənlər isə demək olar ki, yoxdur.

Rusiya yaponşünaslarının hal kateqoriyasının yapon dilində ifadə vasitələri haqqında fikirləri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Yapon dilində hal kateqoriyasına münasibətə görə Rusiya yaponşünas alimlərini iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrup yapon dilində hal kateqoriyasının olduğunu söyləsələr də, ikinci qrup alimlər kateqoriya haqqında heç bir fikir söyləməirlər.

2. Tədqiqatlarda yapon dilində hal münasibətləri əksər hallarda rus dili ilə müqayisələr əsasında şərh olunmuşdur ki, bu da, fikrimizcə, bir çox hallarda düzgün nəticələr çıxarmağa imkan verməmişdir.

3. Rusiya alimlərinin yapon dilində hal qoşmalarının say tərkibi ilə bağlı fikirlərində də fərqlər nəzərə çarpır. Düşünürük ki, fikirlərdəki bu fərq, bir tərəfdən, hal münasibətlərinin çox zəngin və geniş olması, digər tərəfdən isə yapon dilində konkret qrammatik halın olmaması ilə bağlıdır.

Avropa yaponşünaslarının apardığı araşdırmaların təhlili isə aşağıdakı nəticələri ortaya çıxarmışdır:

1. Köməkçi sözlərin təsnifatı məsələsində Avropa alimlərinin təsnifatı məzmun və hal paradıqmalarının say tərkibi etibarilə yapon

alimlərinin təsnifatından köklü şəkildə fərqlidir.

2. J.J.Hoffman istisna olunmaqla Avropa alimlərinin demək olar ki, hamısı yapon dilində hal kateqoriyası haqqında heç bir fikir söyləmişdir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, onlar yapon dilində “qrammatik hal” anlayışının olmadığını qəbul edirlər.

3. Avropa alimlərinin əksəriyyəti bölgü apararı zaman əsas istinad etdikləri prinsip köməkçi sözlərin cümlədəki rolunun vaciblik dərəcəsi olmuşdur. Başqa sözlə desək, onlar məsələyə köməkçi sözlərin mənə və funksiyaları prizmasından yanaşaraq tədqiqat aparmışlar.

Göründüyü kimi, həm yapon, həm də Avropa dilçiləri yapon dilində hal münasibətlərinin ifadə vasitələrinə və təsnifat məsələlərinə fərqli mövqelərdən tədqiq etmişlər. Başqa bir fərq qoşmaların say tərkibində müxtəlifliklə bağlıdır. Bu da onların bölgü prinsiplərinin fərqli olmasından irəli gəlir. Alimlər cümlə daxilindəki əlaqələrdən və cümlə üzvləri arasındakı əlaqələrdən çıxış edərək hal münasibətlərinin yaranması məsələsində mövqe müxtəlifliyi göstərmişlər. Əgər, alimlər hal münasibətlərini ortaya çıxara bilən eyni bir prinsipə əsaslanmayıdılar, düşünürük ki, onların təsnifatına daxil olan qoşmaların məzmunu bir-birindən çox fərqlənməzdi. Hal münasibətlərin yalnız sintaktik səviyyədə ortaya çıxmasının mümkün olmasını nəzərə alaraq düşünürük ki, cümlədə sintaktik vəzifə daşıyan isim və isimləşmiş sözlər (mübtədə, vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlar və s.) əsasən xəbərin, eləcə də, sintaktik vəzifə daşıyan feillərin (feildən əmələ gələn sözlərin) tələbindən müxtəlif qrammatik dəyişikliyə məruz qalır ki, bu da hal münasibətlərini ortaya çıxarır. Bu məsələdə bir çox alimlərin yanaşmaları təxminən üst-üstə düşür. Məhz bu prinsipdən yanaşaraq yapon dilində hal qoşmalarının təsnifat məzmununu müəyyənləşdirə bilərik. Əlbəttə, qoşmaların say tərkibi demək olar ki, eyni prinsipdən

məsələyə yanaşmış T.Masuoka və Y.Takubonun təsnifatındakı qoşmaların say tərkibinə uyğun olacaq.¹ Həmin təsnifatda yalnız “sıfır halı” yer almamışdır. Düşünürük ki, “sıfır halı”nın da təsnifatda yer alması vacibdir. Fikrimizcə, qoşmaları aşağıdakı kimi təsnif etmək daha məqsədəuyğundur.

1) ゼロ格(zero kaku) – sıfır halı, 2) が(qa) – adlıq, 3) を(o) – təsirlik, 4) に(ni) – yönlük, 5) へ(e) – istiqamət, 6) で(de) – yerlik, 7) と(to) – birgəlik, 8) から(kara) – çıxışlıq, 9) まで(made) – məhdudiyət, 10) より(yori) – müqayisə bildirən qoşmalar.

“Qrammatik halların Azərbaycan və yapon dillərində ifadə vasitələri” adlanan dissertasiyanın ikinci fəslində Azərbaycan dilində hal kateqoriyasının yapon dilində ifadə vasitələrini aydın tədqiq etmək üçün, müasir Azərbaycan dilində əksər alimlərin apardığı bölgü prinsipi əsas götürülmüşdür. Bu bölgüyə görə ismin halları iki qrupa bölünür: 1) qrammatik hallar; 2) məkani hallardır. Adlıq, yiyəlik və təsirlik hallar qrammatik hallara, yönlük, yerlik və çıxışlıq hallar isə məkani hallara daxil edilir. Əlbəttə, qeyd etdiyimiz kimi, bu adlandırma şərti xarakter daşıyır. Əslində isə, məkani hallar özü-özlüyündə həm də qrammatik hallardır. Düşünürük ki, bu bölgüdən istifadə etməklə biz bu müxtəlifsystemli dillər arasındakı hal göstəricilərinin fərqli və oxşar cəhətlərinin daha dolğun formada aşkara çıxara bilmişik.

Azərbaycan dilində adlıq hal morfoloji əlaməti olmayan haldır. Lakin yapon dilində vəziyyət başqa cürdür. Burada adlıq hal özünü iki formada bürüzə verir. Onlardan biri, yapon dilinə dair əksər ədəbiyyatda göstərildiyi kimi, が(qa) qoşması, digəri isə Azərbaycan dilində, eləcə də dünyanın bir çox dillərində qəbul olunmuş formal əlamətsiz adlıq

¹ Masuoka Takaşi, Takubo Yukinori “Kiso Nihonqo bunpou”, Tokyo. Kuruşio, 2004, 251p.

(sıfır) haldır. Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar yapon dilində は(va) – seçim və ya tema ifadə edən qoşmanı da adlıq hala aid edirlər. ¹

Yapon dilində adlıq halın Azərbaycan dili ilə müqayisəli tədqiqi nəticəsində aşağıdakı ümumiləşdirmələr edilmişdir:

1. は(va) mənə və funksiyasına görə hal qoşması deyil, Hər hansı bir hadisə və fakta qarşı danışanın hiss və fikrini ifadə etməsini göstərən qoşmadır ki, ona とりたて助詞(toritate coşi) deyirlər. Bu, Azərbaycan dilində “tema”ya uyğun gəlir.

2. Yapon dilində adlıq hal münasibətinin ifadəsi が(qa) qoşması və sıfır halla reallaşır. Hər iki qrammatik vasitə cümlədə xəbərin ifadə etdiyi hərəkət, iş və ya halın subyektini, eləcə də obyektini göstərir.

3. が(qa) qoşması müstəqil mövqedə yalnız mübtədə, sıfır hal isə həm mübtədə həm də xəbərin ad hissəsi kimi çıxış edir.

4. Asılı mövqedə が(qa) qoşması və sıfır hal isimlə işləndikdə təyin, feillə işləndikdə isə vasitəsiz tamamlıq kimi çıxış edir.

Müasir yapon dilində yiyəlik halın ifadəsi kimi götürülən の(no) qoşmasının mənə və funksiyalar çox geniş və müxtəlifdir. Tədqiqatçıların araşdırmalarına görə の(no) qoşmasının mənə və funksiyalarını üç qrupa bölmək mümkündür. 1) 連体格 (rentaikaku) – təyini münasibətləri ifadə etmə, 2) 主格 (şukaku) – subyekt münasibətləri ifadə etmə, 3) 対象格 (taişoukaku) – obyekt münasibətləri ifadə etmə. Bunların hər biri ayrılıqda nəzərdən keçirilmiş, təhlil olunmuş və ümumiləşdirilmişdir.

1. Yapon dilində Nara dövründə yiyəlik və sahiblik mənaları つ (tsu) köməkçi sözü ilə ifadə olunmuşdur. Heyan dövründən başlayaraq

¹ Лаврентев Б.П. Практическая грамматика японского языка, Москва: Живой язык, 1998, 351с.

⊃(tsu) qoşması Ɔ(no) qoşması ilə əvəz olunmuş və müasir yapon dilində yiyəlik mənasını ifadə etmək üçün əsasən Ɔ(no) qoşmasından istifadə olunur.

2. Ɔ(no) qoşması təyini münasibətlər ifadə etmə funksiyasında işlənərkən ifadə etdiyi əksər mənalər Azərbaycan dilinin yiyəlik hal şəkilçisinin mənaları ilə üst-üstə düşür. Lakin bəzi hallarda, məsələn, material, məzmun, mövcudolma və başvermə yeri və s. mənalərində qeyri-müəyyən yiyəlik halın məna və funksiyalarını ifadə edir.

3. Ɔ(no) qoşmasınının bəzi məna və funksiyaları Azərbaycan dilində çıxışlıq və yerlik halların şəkilçiləri, eləcə də feili sifət şəkilçiləri ilə ifadə oluna bilər. Ɔ(no) qoşmasına başqa qoşmaların birləşmə xüsusiyyəti də vardır ki, buna Azərbaycan dilində də rast gəlinir.

4. Ɔ(no) qoşmasınının subyekt ifadə etmə funksiyası feili sifət tərkibləri daxilində subyekt ifadə edən ʒʒ(qa) hal qoşmasınının Ɔ(no) ilə əvəz olunması nəticəsində yaranır. Ɔ(no) qoşmasınının obyekt ifadə etmə funksiyası da subyekt ifadə etmə funksiyası kimi feili tərkib daxilində arzu, istək, bacarıq, imkan və s. bildirən sözün obyektinə qoşulan ʒʒ(qa)-nın Ɔ(no) ilə əvəz olunmasından yaranır.

Qrammatik hallara daxil olan hallardan biri də təsirlik halıdır. Təsirlik hal görülən hər hansı bir işin təsir hədəfini və ya obyektini bildirir. Y. Seyidov təsirlik halı əsl obyekt halı kimi sərhədərək yazır ki, ismin bu halı obyekt halıdır. İsmi heç bir halı üçün belə deyilmir. Başqa halların da (adlıq, yönlük, yerlik, çıxışlıq) obyekt bildirmək xüsusiyyəti var, lakin obyekt bildirmək onların əsas vəzifəsi deyil.

Təsirlik hal həm də elə-belə obyekt deyil, müstəqil obyekt bildirir¹.

Müasir yapon dilində təsirlik halın ifadə vasitəsi を(o) hal qoşmasıdır. Azərbaycan dilində olduğu kimi, yapon dilində də bu hal qoşmasının bir çox mənə və funksiyaları vardır. Təsirlik halın ifadə vasitəsi olan を(o) hal qoşmasının ifadə etdiyi mənə və funksiyaları aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Yapon dilində təsirlik halın ifadə vasitəsi olan を(o) qoşmasının əsas funksiyası Azərbaycan dilində olduğu kimi *obyekt* ifadə etməkdir.

2. Yapon dilində を(o) qoşmasının *hərəkətin və işin baş verdiyi vəziyyəti* ifadə etmə funksiyası Azərbaycan dilində əksər hallarda yerlik halın morfoloji əlaməti ilə ifadə olunur.

3. を(o) hal qoşmasının digər funksiyaları Azərbaycan dilində təsirlik hal şəkilçisi ilə ifadə oluna bilər.

4. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, yapon dilində を(o) təsirlik hal qoşması özünə başqa qoşmalar birləşdirmək imkanına malikdir.

Tədqiqatda “**Məkani halların Azərbaycan və yapon dillərində ifadə vasitələri**” adlanan üçüncü fəslində isə yönlük, yerlik və çıxışlıq halları ilə yanaşı yapon dilinin hal sisteminin digər hal paradigmləri də təhlil edilmiş, oxşar və fərqli cəhətlər üzə çıxarılmış və nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

Müasir yapon dilində yönlük hal həm へ(he) qoşması, həm də を(o) qoşması ilə ifadə olunur. Əvvəlcə へ(he) hal qoşmasının mənə və funksiyaları ilə tanış olaq.

¹ Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyəti, 2006, 367 s.

Azərbaycan və yapon dillərində yönlük hal zəngin məna və funksiyalara malik hallardandır. T.Tomita yönlük halın yapon dilində ifadə vasitələrindən biri olan へ (ni) qoşmasının məna və funksiyalarının təsirlik haldakı kimi çox olduğunu söyləyir və bu funksiyalardan daha çox istifadə olunanlarını aşağıdakı şəkildə təsnif edir: 1) məkan; 2) zaman; 3) məqsəd; 4) obyekt və ya subyektin çatma yeri; 5) dəyişmənin nəticəsi; 6) subyektin yerinə yetirdiyi hərəkətin obyekt; 7) məchul feilin subyektinin qəbul etdiyi hərəkətin icraçısı¹.

Bu kimi məna və funksiyalar təhlil edilərək, yönlük halın ifadə vasitələrindən biri olan へ (ni) hal qoşmasının məna və funksiyalarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Yapon dilində yönlük halın ifadə vasitəsi olan へ (ni) qoşması *yönlük və istiqamətdən* başqa, *mövcudolma yeri və çıxış yerini* ifadə edir ki, bu da Azərbaycan dilindəki yönlük hal şəkilçisinin məna və funksiyasından fərqlənir.

2. Yapon dilində へ (ni) hal qoşmasının məna və funksiyalarını ayrı-ayrı tədqiqatçılar müxtəlif şəkildə adlandırsalar da, onların arasında məzmun cəhətdən elə böyük fərq yoxdur.

3. へ (ni) qoşma digər, məsələn, を (o)-təsirlik, と (to)-birgəlik, へ (e)-istiqamət, で (de)-yerlik, から (kara)-çıxışlıq hal qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

4. Yapon dilində へ (ni) yönlük hal qoşmasına başqa qoşmaları birləşə bilər.

Yapon dilində yönlük halın məna və funksiyalarını ifadə edən qoşmalardan biri də へ (e) qoşmasıdır. Bu qoşma, へ (ni) yönlük hal qoşması kimi, birbaşa məkanla bağlı olduğu üçün fikrimizcə, o, məkani

¹ Tomita Takayuki “Bunpou no kiso çişiki to sono oşiekata”, Tokyo, Boncinşa, 1998, 196p.

hallar sırasına daxil edilə bilər.

\sim (e)-nin ㄷ (ni) yönlük hal qoşması ilə üst-üstə düşən funksiyaları çox olsa da, bir-birindən fərqli cəhətləri də vardır. P. Kvon \sim (e) qoşması haqqında yazır: “ \sim (e) hal qoşması son vaxtlar hal qoşması kimi öz təsirini itirməkdədir. Belə ki, ㄷ (ni) yönlük hal qoşması \sim (e) hal qoşmasının məna və funksiyalarını tam şəkildə əvəz edə bilmək iqtidarındadır”¹.

Yönlük halın ifadə vasitələrindən biri olan \sim (e) qoşmasının dilçi alimlər tərəfindən tədqiq olunmuş məna və funksiyalarını təhlil etdikdən sonra belə bir ümumiləşdirmə aparılmışdır:

1. \sim (e) qoşmasının mənaları Azərbaycan dilində, əsasən, *-a*, *-ə* *-ya*, *-yə* şəkilçiləri ilə ifadə olunur. \sim (e) qoşmasının əsas funksiyası, Azərbaycan dilində olduğu kimi, *hərəkətin istiqamətini, yönünü, səmtini və çatma nöqtəsini* bildirməkdir.

2. Yapon dilində \sim (e) hal qoşmasının məna və funksiyalarının demək olar ki, əksəriyyəti Azərbaycan dilindəki *-a*, *-ə* *-ya*, *-yə* yönlük hal şəkilçilərinin məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür. Lakin *görünən və yox olan məkan* funksiyasında yerlik hal şəkilçisi ilə ifadə olunur.

3. \sim (e) istiqamət hal qoşması istifadə qaydasından asılı olaraq ㄷ (ni)-yönlük hal qoşması ilə əvəz oluna bilər.

4. \sim (e) istiqamət hal qoşması, Azərbaycan dilində *-a*, *-ə* *-ya*, *-yə* yönlük hal şəkilçilərindən fərqli olaraq, başqa qoşmalarla birləşmir.

Yerlik hal əsas məkani hallardan biri hesab edilir. Adından da görüldüyü kimi, o, digər məkani hallara nisbətən daha çox məkan ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdir. Yerlik hal əşyanın, iş, hal və hərəkətin məkan və zamanını bildirir. Bu mənaları nəzərə alaraq türkoloji

¹ Pak Cae Kvon “Gendai Nihonqo, Kankokuqo no kakucoşi no hikaku kenkyuu”, Tokyo, Benseişuppan, 1997, 435p.

ədəbiyyatda ona bəzən məkan-zaman, yaxud zaman-məkan halı adı da verirlər. Lakin bu halın “yerlik” kimi adlandırılması həmin halın qeyd olunan hər iki mənasını əhatə edə bilmir¹. Məkan hal mənasından daha geniş anlayış olaraq müəyyən hallarla və digər qrammatik vəsitələrlə ifadə oluna bilər.

Müasir yapon dilində yerlik halın ifadə vasitəsi で (de) qoşmasıdır. Bu hal qoşmasının əsas funksiyası iş, hal, hərəkətin yerini ifadə etmək olsa da, onun həm də alət və ya vasitə ifadə etmək funksiyası olduğundan, bir çox tədqiqatçılar tərəfindən *yerlik-alət* (locative-instrumental) hal qoşması da adlandırılır².

Yerlik halın ifadə vasitəsi olan で (de) qoşmasının məna və funksiyalarının Azərbaycan dili ilə qarşılıqlı müqayisəsindən əldə olunan nəticələr aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Yapon dilində yerlik halın ifadə vasitəsi olan で (de) qoşmasının əsas funksiyası *hərəkətin və ya vəziyyətin yeri, alət, vasitə və səbəb* ifadə etmək, Azərbaycan dilində isə yerlik halın əsas funksiyası *hərəkət və ya vəziyyətin icra yerini* bildirməkdir.

2. で (de) qoşmasının məna və funksiyaları Azərbaycan dilində həm yerlik hal şəkilçiləri ilə, həm də alət mənası bildirən *-la -lə və ilə* qoşmaları, yönlük və çıxışlıq hal şəkilçiləri ilə ifadə olunur.

3. で (de) yerlik hal qoşmasının məna və funksiyalarından aydın olur ki, bu qoşma istifadə qaydasından asılı olaraq digər hal qoşmaları ilə (か (qa)-adlıq, を (o)-təsirlik, に (ni)-yönlük, から (kara)-çixışlıq) əvəz oluna bilər.

4. Yapon dilində で (de) yerlik hal qoşmasına başqa qoşmalar

¹ Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. II cild. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1980, 509s.

² Takahaşi Taro “Nihoqo no bunpou” Tokyo, Hitsuci, 2006, 300p.

birdəşməsi mümkün olsa da, Azərbaycan dilində yerlik hal şəkilçisinin belə bir funksiyası yoxdur.

Çıxışlıq hal ifadə etdiyi məna və funksiyalara görə məkani hallar sırasına daxildir. Bir çox tədqiqatçılar bu halın əsas funksiyası kimi iş, hal və ya hərəkətin çıxış yerini bildirmək olduğunu qeyd etsələr də, çıxışlıq hal təkə bu funksiya ilə məhdudlaşmır.

Yapon dilində çıxışlıq hal ｶﾞﾗ(kara) qoşması ilə ifadə olunur. Bu qoşmanın da əsas funksiyası hərəkət və işin çıxış nöqtəsini bildirmək olsa da, onun başqa funksiyaları da vardır. İ.İori, Ş.Takanaşinin ｶﾞﾗ (kara) çıxışlıq hal qoşmasının məna və funksiyalarını aşağıdakı kimi təsnif edirlər: 1) çıxış yeri və zamanı; 2) xammal və material; 3) dəyişiklikdən əvvəlki vəziyyəti; 4) mühakimənin istinad yeri; 5) hadisənin səbəbi.¹ Bu kimi təsnifatlar digər alimlər tərəfindən də aparılmış, onlar arasında oxşar cəhətlər olduğu kimi fərqli cəhətlərin də olması araşdırmalar nəticəsində üzə çıxmışdır.

Çıxışlıq halın ifadə vasitəsi olan ｶﾞﾗ(kara) qoşmasının məna və funksiyalarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1. Yapon dilində çıxışlıq halın ifadə vasitəsi olan ｶﾞﾗ(kara) qoşmasının əsas funksiyası Azərbaycan dilində olduğu kimi *hərəkətin çıxış yerini və nöqtəsini* ifadə etməkdir.

2. Yapon dilində ｶﾞﾗ(kara) qoşmasının məna və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilindəki çıxışlıq hal şəkilçisinin məna və funksiyaları ilə ifadə edilir. Lakin bəzi funksiyalarda, məsələn, *subyektin* ifadə olunduğu cümlələrdə çıxışlıq hal şəkilçisi əvəzinə *tərəfindən* sözü işlədilir.

¹ İori İsao, Takanaşi Şino, Nakanişi Kumiko nado, “Şokyu o oşieru hito no tameno Nihonqo bunpo handobukku”, Tokyo, Surienettovaku, 2001, 444p.

3. かり(kara) çıxışlıq hal qoşmasının mənə və funksiyaları onun istifadə qaydasından asılı olaraq が(qa)-adlıq, を(o)-təsirlik, に(ni)-yönlük və で(de)-yerlik hal qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

4. Yapon dilində かり(kara) qoşması Azərbaycan dilində çıxışlıq hal şəkilçisi kimi özünə digər qoşmaları birləşdirə bilər.

Yapon dilində, hal münasibəti ifadə edən sadə qoşmalar sırasına daha üç hal göstəricisi daxildir ki, bunlar birgəlik, məhdudiyət və müqayisə hallarıdır. Bu hallar Azərbaycan dilində hal kateqoriyasına daxil olan hallarla uyğun gəlmədiyi üçün ayrılıqda tədqiq etməyi lazım bilir.

Birgəlik halı öz ifadəsini Azərbaycan dilində *-la, -lə* şəkilçilərində və *ilə* qoşmasında tapır. Qeyd edək ki, *-la, -lə* şəkilçiləri *ilə* qoşmasından yaranmışdır. *İlə* qoşması əksərən birgəlik, bəzən də vasitə mənası ifadə edir¹. Azərbaycan dilində birgəlik hal tarixən hal kateqoriyası sisteminə daxil olan bir hal göstəricisi kimi qəbul edilsə də, sonradan hal sistemindən çıxarılmışdır. Yapon dilində isə birgəlik halın ifadə vasitəsi と(to) qoşmasıdır. Bu qoşma yapon dilində müxtəlif şəkildə adlandırılır. Məsələn, *committative*, なかま格(nakamakaku), 共格(kyokaku) və s şəkildə adlandırılmışdır. Dilçilərin çoxu bu hal qoşmasını göstəricinin özü ilə, yəni と格(to kaku) kimi adlandırırlar.

と(to) qoşmasının mənə və funksiyalarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1. Bu qoşmanın əsas funksiyası, Azərbaycan dilində olduğu kimi, *birgə hərəkət aktında tərəf müqabili* və *müqayisə obyektini* ifadə etməkdir.

2. と(to) qoşmasının mənə və funksiyalarının əksəriyyəti

¹ Əhmədov B., Axundov A. Azərbaycan dili. dərslik 6sınıf. Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2001, 164.

Azərbaycan dilindəki *-la*, *-lə* şəkilçiləri və *ilə* qoşmasının mənə və funksiyaları ilə üst-üstə düşür, bəzi funksiyalar isə yönlük və çıxışlıq hal şəkilçiləri, eləcə də *kimi* qoşması ilə ifadə olunur.

3. と (to) birgəlik hal qoşmasının mənə və funksiyaları onun istifadə qaydasından asılı olaraq に (ni)-yönlük və へ (e) çıxışlıq hal qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

4. Yapon dilində と (to) birgəlik hal qoşması, Azərbaycan dilində *-la*, *-lə* və *ilə* qoşması kimi, başqa qoşmaları özünə birləşdirə bilər.

Yapon hal sisteminin digər paradigmi məhduduyyyət hal qoşmasıdır. Azərbaycan dilində məhduduyyyət *qədər*, *kimi*, *-dək*, *-can*, *-cən* qoşmaları ilə ifadə olunur və dilçi alimlərimiz tərəfindən bu hal, hal kateqoriyasına daxil olunmur. Qeyd edək ki, bu qoşmalar yönlük hal şəkilçisi ilə bir yerdə işlənilir. M.Nağısoylu və M. Zeynallı həmin qoşmalar haqqında fikirlərini belə ifadə edirlər: “*qədər*, *kimi*, *-dək*, *-can*, *-cən* qoşmaları məsafə mənasını bildirir. Yönlük halda işlənən qoşmalardan *-dək*, *-can*, *-cən* sözlərə bitişik şəkildə yazılır”¹.

Yapon dilində məhduduyyyət halının ifadə vasitəsi まで (made) qoşmasıdır. まで (made) hal qoşmasının bəzi xüsusiyyətləri に (ni) yönlük hal və へ (e) istiqamət hal qoşmaları ilə oxşarlıq təşkil edir. Bu qoşma bir çox tədqiqatlarda araşdırılmış, onun mahiyyəti haqqında müxtəlif fikirlər söylənmişdir.

Beləliklə, まで (made) məhduduyyyət halı qoşmasının mənə və funksiyaları tədqiq edildikdən sonra aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmə aparılmışdır:

1. Yapon dilində məhduduyyyət halın ifadə vasitəsi olan まで (made) qoşmasının əsas funksiyası *hərəkətin son nöqtəsini və zamanın*

¹ Nağısoylu M., Zeynallı M. Azərbaycan dili. Bakı: Araz yayınları, 2009, 255 s.;

son anını, *eləcə də hərəkətin icra olunduğu məsafə və vaxt intervalını* ifadə etməkdir.

2. *まで*(made) qoşmasının məna və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilində *qədər, kimi -dək, -can, -cən* qoşmaları ilə ifadə olunur.

3. *まで*(made) məhdudiyət halı qoşması istifadə qaydasından asılı olaraq *に*(ni)-yönlük və *へ*(e) istiqamət halı qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

4. *まで*(made) məhdudiyət halı qoşması başqa qoşmalarla birləşə bilər, Azərbaycan dilində *qədər, kimi -dək, -can, -cən* qoşmaları belə bir funksiyaya malik deyildir.

Növbəti hal qoşması kimi müqayisə halı tədqiq edilmişdir, adından da görüldüyü kimi, bu hal qoşması əsas etibarilə iki və daha artıq predmeti və ya iş, hal, hərəkəti müqayisə etmək, müqayisə obyektivi olan predmeti, işi, halı, və hərəkəti göstərmək üçün istifadə edilir.

Azərbaycan dilində müqayisə halı morfoloji kateqoriya təşkil edən çıxışlıq hal şəkilçisi *-dan, -dən* vasitəsilə, həm də *görə və nisbətən* qoşmaları ilə ifadə olunur. Onu da qəd edək ki, müqayisə bildirən *görə və nisbətən* qoşmaları sözlərə yönlük hal şəkilçiləri vasitəsilə qoşulurlar. Yapon dilində isə müqayisə halının ifadə vasitəsi *より* (yori) hal qoşmasıdır. Bu qoşmanın yapon dilində müxtəlif funksiyaları olsa da, əsas funksiyası müqayisə ifadə etməkdir. Yapon dilçi alimlərinin çoxu bu hal qoşmasının göstəricisini öz adı ilə, yəni *より格*(yori kaku) kimi adlandırır, bəziləri isə əsas funksiyasının adı ilə *比較格助詞* (*hikakukakucoşi*) kimi adlandırırlar.

より (yori) qoşmasının məna və funksiyalarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirə bilərik:

1) Yapon dilində müqayisə halın ifadə vasitəsi olan *より* (yori)

qoşmasının əsas funksiyası, Azərbaycan dilində çıxışlıq halın şəkilçiləri kimi, *məkana və zamana görə çıxış nöqtəsini*, eləcə də *müqayisə obyektini* bildirməkdir.

2) Yapon dilində より (yori) qoşmasının məna və funksiyalarının hamısı Azərbaycan dilində çıxışlıq halın *-dan, -dən* şəkilçilərinin məna və funksiyaları ilə eynilik təşkil edir.

3) より (yori) qoşması istifadə qaydasından asılı olaraq に (ni)-yönlük və から (kara) çıxışlıq hal qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

4) より (yori) qoşmasının Azərbaycan dilində ifadə vasitəsi olan çıxışlıq hal *-dan, -dən* şəkilçilərinə, yapon dilində olduğu kimi, qoşmalar birləşə bilər.

Hal kateqoriyasının yapon dilində ifadə vasitələri ilə bağlı tədqiqatlar göstərir ki, yapon dili sadələşməyə meyillidir və bu cür kateqoriyaların ifadə olunması üçün daha açıq imkanlara malikdir.

“**Nəticə**”də tədqiqat zamanı irəli sürülmüş fikir və mülahizələr və əldə olunan nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir.

1. Hal kateqoriyasının yapon dilində ifadə vasitələri ilə bağlı tədqiqatlar göstərir ki, yapon dili sadələşməyə meyillidir və bu cür kateqoriyaların ifadə olunması üçün daha açıq imkanlara malikdir. Müasir yapon dilində əksər tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunan sadə hal qoşmaları bunlardır: が (qa) – adlıq, の (no) – yiyəlik, を (o) – təsirlik, に (ni) – yönlük, へ (e) – istiqamət, と (to) – birləşməlik, で (de) – yerlik, から (kara) – çıxışlıq, まで (made) – məhdudiyət və より (yori) – müqayisə.

Azərbaycan və yapon dillərində adlıq halın ifadə vasitələrinin qarşılıqlı müqayisəsindən əldə olunmuş nəticələrə görə yapon dilində adlıq hal が (qa) qoşması və sıfır-əlamətsiz halla reallaşır. Hər iki qrammatik vasitə cümlədə xəbərlə ifadə edilən hərəkət, iş və ya halın

subyektini göstərir. が(qa) qoşması müstəqil mövqedə yalnız mübtədə, sıfır-əlamətsiz hal isə həm mübtədə, həm də xəbərin ad hissəsi kimi çıxış edir.

Adlıq hal kimi qəbul olunan は(va) köməkçi sözü mənə və funksiyasına görə hər hansı bir hadisə və ya fakta münasibətdə danışanın öz fikrini ifadə edən qoşmadır.

Yiyəlik hal yapon dilində の(no) qoşması ilə ifadə olunur. Bu qoşma əsasən təyinetmə və subyekt ifadə etmə funksiyalarına malikdir. Təyinetmə funksiyasında əksər mənalar Azərbaycan dilində müəyyənlik bildirən yiyəlik hal şəkilçiləri ilə ifadə olunur. Müəyyən olunmuşdur ki, の(no) qoşmasının bəzi mənə və funksiyaları Azərbaycan dilində çıxışlıq hal şəkilçiləri və feili sifət şəkilçiləri ilə də ifadə oluna bilər. Bu qoşmanın subyekt ifadə etmə funksiyası feili sifət tərkibləri daxilində subyekt ifadə edən が(qa) qoşmasının の(no) ilə əvəz olunması nəticəsində yaranır. の(no) qoşmasının obyekt ifadə etmə funksiyası da, subyekt ifadə etmə funksiyası kimi, feili sifət tərkibləri daxilindəki arzu, istək, bacarıq, imkan və s. ifadə edən sözün obyektinə qoşulan が(qa)-nın の(no) ilə əvəz olunmasından yaranır.

Yapon dilində təsirlik halın ifadə vasitəsi olan を(o) qoşmasının əsas funksiyası, Azərbaycan dilində olduğu kimi, *obyekt* ifadə etməkdir. Lakin を(o) qoşmasının *hərəkətin və ya işin baş verdiyi yeri* ifadə etmə funksiyası Azərbaycan dilində çox vaxt yerlik halın morfoloji əlaməti ilə ifadə olunur. を(o) qoşmasının digər mənə və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilində təsirlik hal şəkilçisi ilə ifadə oluna bilər.

Yapon dilində yönlük hal iki qoşma ilə işlənir. Bunlardan biri yön, səmt bildirən に(ni) qoşması, digəri isə istiqamət bildirən へ(e) qoşmasıdır. に(ni) qoşmasının əsas funksiyası hərəkətin *yönü, səmti və istiqaməti* ilə yanaşı *onun mövcudolma və çıxış yerini* bildirməkdir ki,

bu da Azərbaycan dilindəki yönlük hal şəkilçisinin məna və funksiyasından fərqlənir. Lakin, $\sim(e)$ qoşmasının məna və funksiyaları Azərbaycan dilində yönlük hal şəkilçilərinin məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür.

Yapon dilində yerlik halın ifadə vasitəsi olan $\text{て}(de)$ qoşmasının əsas məna və funksiyaları (*hərəkətin və vəziyyətin yeri, səbəb*) Azərbaycan dilində yerlik halın əsas məna və funksiyaları ilə uyğun gəlir. Lakin *alət və vasitə* ifadə etmək funksiyası isə *-la -lə* şəkilçiləri və *ilə* qoşması ilə ifadə olunur. Bununla yanaşı, yapon dilində $\text{て}(de)$ qoşmasının məna və funksiyaları Azərbaycan dilində yerlik, yönlük və çıxışlıq halların şəkilçiləri ilə də ifadə oluna bilər.

Çıxışlıq halın ifadə vasitəsi olan $\text{かゝら}(kara)$ qoşmasının əsas funksiyası Azərbaycan dilində olduğu kimi *hərəkətin çıxış yerini və nöqtəsini* bildirməkdir. $\text{かゝら}(kara)$ qoşmasının məna və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilində çıxışlıq hal şəkilçisinin məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür. Bəzi funksiyalarda, məsələn, *subyekt* ifadə etmədə Azərbaycan dilində çıxışlıq hal şəkilçisi əvəzinə *tərəfindən* sözü işlədilir. $\text{かゝら}(kara)$ qoşmasının məna və funksiyaları istifadə qaydasından asılı olaraq adlıq, təsirlik, yönlük və yerlik hal qoşmaları ilə əvəz oluna bilər.

Bundan başqa, Azərbaycan dilində hal kateqoriyasına daxil olmayan və yapon dilində sadə hal qoşması kimi mövcud olan birgəlik, məhdudiyət və müqayisə halının ifadə vasitələri tədqiq edilmiş və aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur.

Yapon dilində birgəlik halın ifadə vasitəsi olan $\text{と}(to)$ qoşması Azərbaycan dilində əsasən *ilə* qoşması və onun *-la, -lə* şəkilçi variantları ilə ifadə olunur. Yapon dilindəki hal qoşmasının əsas funksiyası, Azərbaycan dilində olduğu kimi, *birgə hərəkət aktında tərəf*

müqabili və müqayisə obyektini ifadə etməkdir. と (to) hal qoşmasının məna və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilində *ilə* qoşması və onun *-la, -lə* şəkilçi variantlarının məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür. Bəzi funksiyalarda yönlük və çıxışlıq hal şəkilçisi, eləcə də *kimi* qoşması ilə də ifadə olunur.

Yapon dilində məhdudiyət halının ifadə vasitəsi *まで*(made) qoşması Azərbaycan dilində *qədər, kimi -dək, -can, -cən* qoşmaları ilə ifadə olunur. Bu hal qoşmasının əsas funksiyası, Azərbaycan dilində olduğu kimi, *hərəkətin son nöqtəsini və zamanın son anını, eləcə də hərəkətin icra olunduğu məsafə və vaxt intervalını* ifadə etməkdir. *まで* (made) hal qoşmasının məna və funksiyalarının əksəriyyəti Azərbaycan dilində *qədər, kimi -dək, -can, -cən* qoşmalarının məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür.

Müqayisə halının ifadə vasitəsi olan *より* (yori) qoşması Azərbaycan dilində çıxışlıq halın *-dan, -dən* şəkilçiləri və *görə, nisbətən* qoşmaları ilə ifadə olunur. Bu hal qoşmasının əsas funksiyası Azərbaycan dilində çıxışlıq halın şəkilçiləri kimi, *məkana və zamana görə çıxış nöqtəsi*, eləcə də *müqayisə obyektini* ifadə etməkdir. *より* (yori) hal qoşmasının məna və funksiyalarının hamısı Azərbaycan dilində çıxışlıq halın *-dan, -dən* şəkilçilərinin məna və funksiyaları ilə üst-üstə düşür.

2. Tədqiqat işi yapon dilçilik məktəblərinin ənənələri arasındakı ziddiyyətləri də meydana çıxartdı. Əvvəla, tədqiqatın nəticəsinə görə yapon, rus və Avropa alimləri tərəfindən aparılan bölgü prinsipləri və təsnifata daxil olan qoşmaların məzmununu və say tərkibi bir-birindən xeyli dərəcədə fərqlənir. Fikrimizcə, mülahizələrdəki bu fərq, bir tərəfdən, hal münasibətlərinin çox zəngin və geniş olması, digər tərəfdən, yapon dilində konkret qrammatik halın olmaması ilə bağlıdır.

Yapon alimləri hal münasibətlərinin yaranma prinsiplərini araşdırarkən əsasən taigenlə xəbər arasındakı münasibətləri əsas götürmüşlər. Ona görə də həmin təsnifatlarda yiyəlik hal münasibətini ifadə edən 〇 (no) qoşmasına təsədüf edilmir (A.İquçi, Y.İquçinin təsnifatı istisna olmaqla). Avropa alimlərinin əksəriyyəti bölgü apararı zaman əsas istinad etdikləri prinsip köməkçi sözlərin cümlədəki rolunun vaciblik dərəcəsi olmuşdur. Bu, hal qoşmalarının da daxil olduğu qrupda köməkçi sözlərin sayının həddindən çox olmasına səbəb olmuşdur. Rus tədqiqatçıları yapon dilində hal münasibətlərini rus dilçiliyi ənənəsi əsasında şərh etmişlər ki, bu da fikrimizcə, bir çox hallarda düzgün nəticələrə gətirib çıxarmamışdır.

Yapon alimlərinin əksəriyyəti hal kateqoriyası və onun yapon dilində mövcud olub-olmaması haqqında fikir söyləmişlər. Rus alimlərinin bir qrupu yapon dilində hal kateqoriyasının olduğunu söyləsələr də, ikinci qrupu heç bir fikir söyləmişlər. Avropa alimlərindən J.J.Hoffman istisna olunmaqla, demək olar ki, hamısı birmənalı şəkildə yapon dilində hal kateqoriyası məsələsinə toxunmuşdur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, onlar hesab edirlər ki, yapon dilində “qrammatik hal” anlayışı yoxdur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu çap olunmuş aşağıdakı məqalələrdə və konfrans materiallarında əks olunmuşdur.

1. Yapon dilində は (va) və が (qa)-nı necə fərqləndirməli, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Dilçilik məsələləri 2(3), Bakı, 2005, s.77- 81.

2. Yapon dilində adlıq halın ifadə vasitələri, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Dil və Ədəbiyyat 6(60), Bakı, 2007, s.34- 37.

3. Hal münasibətlərinin yapon dilində ifadə vasitələri, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər 4, Bakı, 2007, s.107-115;

4. Yapon dilində köməkçi sözlərin yeri, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Dil və Ədəbiyyat 6(66), Bakı, 2008, s.44-46.

5. 一国立日本語学習者を対象に—アゼルバイジャン人中・上級日本語学習者に見られる『は』と『が』の誤用に関する考察 (Azərbaycanda yapon dili öyrənən orta və yüksək səviyyəli tələbələrin は (va) və が(qa)-nın istifadəsində ortaya çıxan səhvlərinin analizi), 『日本語文化研究会論集』、6号(Yapon dili və mədəniyyəti tədqiqat jurnalı 6),Tokyo, 2010, s.155-182.

6. Yiyəlik halın ifadə vasitəsi, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, il və Ədəbiyyat 2(78), Bakı, 2011, s.75-78.

7. Təsirlik halın müasir Azərbaycan və yapon dillərində verballaşması yolları Azərbaycan Respublikası TN, ADU, Elmi Xəbərlər №3, Bakı, 2012, s.85-91;

8. Azərbaycan dilində yerlik halın yapon dilində ifadə ekvivalentləri, Azərbaycan Respublikası TN, ADU, Dil və Ədəbiyyat №1, Bakı, 2013, s.141-147.

9. Yönlük halın yapon dilində ifadə ekvivalentləri, Azərbaycan Respublikası TN, ADU, Elmi Xəbərlər №1, Bakı, 2015, s.56-63;

10. は (va) və が(qa)-nın tədqiqindən əldə olunan nəticələr, BDU, Şərqsünaslıq fakültəsi, Birinci Qafqaz Yapon dili Təhsili Konfransı, Bakı, 2012, Səh 28-31.

11. Ana dilindən istifadə etməklə yapon dilinin tədris metodikası—“Almaq-vermək mənalı feili xəbərlərli cümlələrdə təsirlik və yönlük hal qoşmalarının tədrisi”, TFU Beynəlxalq münasibətlər fakültəsi, İkinci Qafqaz Yapon dili Təhsili Konfransı, Tbilisi, 2013, səh 4-12.

12. Значение и функции послелога аблативного падежа в

современном японском языке (в сравнении с современным Азербайджанским языком), Вестник Киевского Национального Лингвистического Университета, Серия Филология, том 20 №1, Киев. 2017, s.129-133

**Категории падежа в Азербайджанском языке и их средство
выражения в японском языке**

РЕЗЮМЕ

Данная диссертационная работа посвящена выражению в японском языке категории падежа в Азербайджанском языке, схожим и различным чертам между ними. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность, цели и задачи исследуемой темы, его методологические основы и научная новизна, теоретическая и практическая значимость.

В первой главе были проанализированы мысли и мнения ученых про падежную концепцию и про падежные отношения. После этого исследованы грамматические формы, используемые для выражения падежных отношений в мировом, а также в японском языке. Также были проанализированы мысли и мнения Японских ученых, Русских и Европейских японоведов о послелогох-являющихся средством выражения падежного отношения в японском языке.

Во второй главе автор изучает средства выражения грамматических падежей (именительный, родительный и винительный) в японском языке и определяет схожие и различные черты в их семантике и функции между Азербайджанским и японским языками. Также были обобщены результаты исследования.

В третьей главе исследованы средства выражения конкретных падежей (дательный, местный и аблативный) и другие падежные парадигмы, входящие в падежные системы японского языка. Были определены схожие и различные черты в их семантике и функции между Азербайджанским и японским языком и были обобщены результаты исследования.

В заключение подведены основные итоги и обобщены результаты исследования, дан краткий обзор полученных результатов.

Categories of case in the Azerbaijani language and its means of expression in Japanese

SUMMARY

This dissertation is devoted to how to express in Japanese category of case in the Azerbaijani language and what features are similar and the difference between them. The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

The introduction of the topic justified aktualnyh, goals and objectives, its methodological foundations and scientific novelty, theoretical and practical importance.

In the first chapter we analyzed the thoughts and opinions of scientists about the concept of case and about the case relations. Thereafter investigated grammatical forms used to express case relations in the world as well as in the Japanese language. There were also analyzed the thoughts and opinions of Japanese scientists, Russian and European Japanologists about postpositions, which is a means of expressing case relations in Japanese.

In the second chapter, the author examines the means of expression of grammatical cases (nominative, genitive, and accusative) in Japanese and identifies similar and the differences in their features and functions of semantics between Azerbaijan and Japanese. Also, results of the study were summarized.

In the third chapter investigated by means of expression of specific cases (dative, ablative and local) and the other is part of the case

paradigm case systems of the Japanese language. Similar features and differences in the semantics of theirs have been identified and functions between Azerbaijan and the Japanese language and have been compiled results of the study.

In conclusion, summed up the main results and summarizes the results of the study, a brief overview of the results.

Kağız formatı: 60/84 16/1

Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

ЯШАР АЙДЫН ОГЛЫ ИБРАГИМОВ

**КАТЕГОРИИ ПАДЕЖА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ И
ИХ СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ**

5704.01- Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по филологии**

БАКУ 2018